

Ціннісно-сміслові орієнтації старшокласників з погляду суб'єктів навчально-виховного процесу

Серед п'ятнадцяти пріоритетних напрямів державної політики України щодо розвитку освіти на передній план висунуто особистісну орієнтацію освіти. Останнє десятиріччя розвитку освітньої галузі характеризується трансформаційними процесами у бік задоволення потреб особистості, суспільства, країни. Отже, гармонійно розвинений, всебічно освічений і компетентний випускник загальноосвітнього навчального закладу – ціль і результат діяльності як освітніх, так і наукових інституцій.

Якщо говорити про ціннісно-сміслові орієнтації, то вони детермінуються, з одного боку, власним життєвим умінням мислити, спілкуватися і діяти, а з іншого, – соціальними викликами, і формуються на основі психологічних механізмів: інтеріоризації (оволодіння суспільно-історичним досвідом у взаємодії); ідентифікації (встановлення подібності на певних ознаках); інтерналізації (присвоєнні здобутого).

Під час круглого столу «Нове покоління на порозі дорослого життя: цінності, життєві плани, вибір професії», проведеного за результатами всеукраїнських репрезентативних опитувань учителів і випускників (організатори: Інститут педагогіки НАПН України, Інститут соціології НАН України; вересень-жовтень 2011 року), науковці дійшли висновку, що випускники загальноосвітніх навчальних закладів, попри все, оптимістично дивиться у майбутнє. Якщо є оптимізм, є й цілі у житті, усвідомлення шляхів їх досягнення. Отже, можна говорити про те, що діти розвиваються як «головна мета», «ключовий показник», «основний важіль сучасного прогресу», а їхні ціннісно-сміслові орієнтації несуть у собі позитив, готовність протистояти викликам сучасності.

Результати наукових досліджень і здобутки педагогів-практиків хоч і знаходять своє вираження в освітніх стандартах, навчальних програмах, підручниках і посібниках (гуманітарний цикл, старша школа), а отже, у змісті відповідних шкільних предметів, вочевидь, цього замало.

Задоволеність 11-класників рівнем підготовки з предметів така (середній бал задоволеності випускників рівнем підготовки розраховано за шкалою: 1 – зовсім незадоволений; 2 – скоріше незадоволений; 3 – утруднююсь відповісти; 4 – скоріше задоволений; 5 – цілком задоволений): зарубіжна література – 4,13; українська мова – 4,10; українська література – 4,08; історія України – 4,03; всесвітня історія – 4,00; основи економіки – 3,89; іноземна мова – 3,73.

Учителі-предметники, аналізуючи програми з основних навчальних предметів, вказали, що ці програми: лише на 56,75% відповідають сучасним досягненням науки і на 50,84% – пізнавальним потребам учнів. Третина опитаних учителів визнали, що відповідні програми є занадто складними (33,96%) і такими, що містить багато надлишкових знань та інформації (33,30%). Понад половина респондентів (54,03%) зійшлися на тому, що програми з основних навчальних предметів вимагають модернізації відповідно до запитів і вимог сучасного суспільства.

Учіння – виховання. Засвоєне – непізнане. Особисте – колективне. Індивідуальне – соціальне... Перелік подібних дихотомічних пар на цьому не завершується. Він доповнюється і переглядається, претендує на фундаментальність і піддається критиці. Так тече наукове пізнання людини і світу, сповнене значень і смислів. Утім, найголовніше – визначити умови розвитку вільної особистості. Навчання виступає як потреба людини, так і умова її розвитку. Отже, зміст навчальних предметів детермінує цей розвиток.

Дослідження переконливо довели, що випускники ЗНЗ України не сприймають зміст навчальних предметів (інваріантна складова) як такий, що сприяє повному задоволенню їхніх психологічних потреб. Щоб навчання дітям було до снаги, слід пам'ятати про орієнтацію на ціннісні взаємовідносини, дотримуватися сталої професійної уваги до ставлень, які формуються у вихованця до соціально-культурних цінностей (людини, природи, суспільства, праці, пізнання) і ціннісних основ життя – добра, істини, краси. Утім, не все так просто.

До вашої уваги відповіді вчителів на останнє запитання анкети, яке було відкритим, тобто варіанти відповідей не пропонувалися, а вчителі мали власноруч викласти свою думку.

Проблема «Матеріально-технічної база школи» є надкритичною (це всі ми розуміємо і без будь-яких додаткових опитувань), утім скажемо, що на її частку припало 16,8% варіантів відповідей учителів.

«Навчально-виховний процес як проблема». Виявлено суперечності у 6,9% випадків. Серед загальних характеристик, учителі наводять таке: умови навчання не сприяють здобуттю знань; неналежна організація навчального процесу, слабка виховна і просвітницька робота; іноді замість уроків проводяться різні заходи (суботники, концерти, лекції тощо). Негативно на перебіг навчально-виховного процесу впливають такі чинники: недостатня реорганізованість навчально-виховного процесу на засадах профільності (спеціальна думка з цього приводу: профільне навчання має розпочинатися з 7 класу, а не з 10) і незадовільне або недостатнє методичне забезпечення; превалювання значення оцінок у журналі над рівнем засвоєнням знань учнями, що, на думку вчителів, не зникне, доки не буде перебудовано увесь навчальний процес у школі.

«Проблеми самореалізації» перебрали на себе 6,2% варіантів. Суперечності криються у тому, що: 1. Здобуті знання: не сприяють самостійному житті в суспільстві і самореалізації в Україні та за кордоном; не формують здатності застосовувати компетентності у конкретних життєвих ситуаціях; не гарантують

впевненості у майбутньому; не підкріплюються міцними уміннями і навичками застосовувати їх у житті; не сприяють усебічному й гармонійному розвиткові особистості. 2. Вимоги засвоювати зайві знання: стають на перешкоді бути конкурентоспроможними на ринку праці і гальмують формування компетентностей у сфері комунікації, психології особистості, безпеки життєдіяльності, професійного самовизначення. 3. Незабезпечена можливість учням вибирати свою навчальну траєкторію самостійно і вивчати ті предмети, що задовольняють цю потребу.

На проблеми, пов'язані з «Умовами роботи вчителів», вказано в 5,98% варіантів. На думку респондентів головними чинниками, що впливають на якість виконання ними своїх педагогічних обов'язків, є неналежні умови роботи і низький рівень добробуту. Далі – низький рівень мотивації вчителів, їх перевантаженість і психологічний дискомфорт, викликаний станом освітньої галузі взагалі.

«Учні як педагогічна проблема». Перевантаження учнів як таке, у т.ч. надмірним обсягом (надлишком) знань, кількістю уроків протягом дня, невиправданими нововведеннями непокоїть 5,98% учителів. В анкетах також зафіксовано такі проблеми: небажання учнів навчатися, а отже, зниження інтелектуальних здібностей дітей, незадовільний стан їхнього здоров'я заважає здобуттю освіти, а також немає реальної цільової програми підтримки обдарованих дітей.

«Державна політика». Питима вага суперечностей у цій царині складає 5,1%. Деякі з них: держава не приділяє уваги школі, вчителям, учням, а отже, не зацікавлена у справжніх фахівцях; часті реформи у системі освіти негативно впливають на рівень знань учнів; немає цілеспрямованої стратегії виховання у учнів моральних якостей, почуття патріотизму, більшість молоді прагне жити і працювати у державах, де забезпечується право на освіту, роботу і життя.

«Рівень освіти» – 4,2%.

«Педагогічні кадри» – майже 3,1%. Низький престиж праці вчителя висувається на перше місце негативного рейтингу. Потреба реформувати систему підготовки і перепідготовки кадрів освітянської галузі посідає 2 місце. Проблеми професіоналізму, кваліфікації і досвідченості педагогічних кадрів – на 3 місці.

Проблеми сім'ї – 2,87%. Ці проблеми ми згрупували у два блоки, де про мізерні сімейні статки, що позначаються на забезпеченні дітей усім необхідним для навчання, склали майже 2% у структурі всіх опрацьованих варіантів відповіді. Позиція «Недостатня зацікавленість батьків навчальними досягненнями їхніх дітей» отримала 0,87% варіантів. Не важно зробити висновок: матеріальне становище сімей вимагає батьків думати про те, як, де і скільки можна заробити, щоб хоч як утримувати сім'ю. На цьому тлі навчальні досягнення дітей тьмяніють, перестають бути предметом постійної уваги з боку дорослих.

Розвиток школи також непокоїть респондентів, було відстежено 2,65% варіантів відповідей. На перше місце висувається проблема недостатності технічних засобів навчання. Услід за цим наповнюваність класів (переповнення у містах і недоукомплектованість на селі) також стає нагальною проблемою.

«Фінансування освіти» як проблема розглядається у 2,4% варіантів. Найголовніші з них – низький рівень асигнувань на малокомплектні школи, на зведення нових шкіл, створення та облаштування спортивних залів, на опалення приміщень, на щорічні ремонти закладів освіти.

«Потреба реформувати освітню галузь» – майже 2,4%.

«Розвиток особистості». Питома вага цих суперечностей складає 2,0%. Серед них: низька мотивація до навчання учнів породжує безсистемність у знаннях, що виливається у нерозуміння старшокласниками сенсу перебування у школі; неналежна виховна і просвітницька робота в старших класах; недостатня увага приділяється морально-етичному вихованню тощо.

«Інновації» також складає 2,0%. Деякі з них: відсутність державних грантів для інноваційної діяльності; недостатня кількість новітніх технологій, з одного боку, і нововведення, орієнтовані на світовий рівень, не завжди є доцільним і ефективним.

«Проблеми системи освіти» – майже 1,77%.

«Профільність школи». На суперечності такого характеру вказали 1,33% респондентів, наголосивши зокрема на тому, що: запровадивши профілізацію старшої школи, українські загальноосвітні навчальні заклади не готові ще й до сьогодні до якісного втілення задуманого. З іншого боку, учні не готові (через віковий чинник – 15–16 років) прийняти вірне рішення щодо майбутньої професії, а отже, «набору» предметів відповідно до того самого профілю. Закінчують школу вони з певною сумою знань з одних предметів, а подають документи до ВНЗ, де вимагаються знання з інших; не повною мірою розвивається профільне навчання, особливо сільських школах, де немає паралельних класів; загальні знання гарні, а з конкретного предмета, потрібного для подальшої роботи, слабкі тощо.

«Проблеми працевлаштування випускників шкіл» – 1,33%.

«Корупція» також перебрала на себе увагу вчителів. Згадується про це у 1,1% випадків. Щоправда йдеться виключно про хабарництво у ВНЗ.

«Проблема залежності якості освіти від території знаходження навчального закладу». В 0,88% випадків учителі вказали на те, що освіта в Україні значною мірою залежить від місця проживання дитини. Чим більше місто, тим кращі умови для навчання. У віддалених селах діти позбавлені можливості здобувати якісну освіту.

«Духовне відродження». Питома вага цих суперечностей складає 0,88%. Деякі з них: мало часу приділяється духовному відродженню, духовному зростанню, що сприяє усвідомленню дітьми бути чесними, порядними й освіченими людьми.

«Національна ідея». Питома вага цих суперечностей складає 0,66% і стосується національної ідеї виховання підрастаючого покоління.

«Наукові експерименти на базі загальноосвітніх навчальних закладів». Питома вага цих суперечностей складає 0,22% і стосується проблем наукового обґрунтування експериментальної роботи на загальноосвітніх навчальних закладів.

«Міжнародна співпраця в галузі освіти». Питома вага цих суперечностей складає 0,22% і стосується програм обміну студентами, учнями з інших держав – носіями англійської.

Аргументи респондентів на користь якості шкільної освіти в Україні. В анкетах зафіксовано понад 207 варіантів «позитиву». Подаємо тільки цитати:

- у країні працюють освічені й обізнані педагоги, які мають гарну професійну підготовку в галузі своїх навчальних предметів і вміють використовувати передові технології;
- в українській освіті є принципи: науковість, наступність, систематичність, доступність, взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку;
- випускники українських шкіл, гімназій, ВНЗ беруть участь у міжнародних конкурсах, олімпіадах і посідають призові місця;
- освіта в Україні відповідає сучасним досягненням науки, високоінтелектуальна, інноваційна, відповідає пізнавальним потребам учнів; враховує особистісний підхід і навчання передбачає розвиток всебічнорозвиненої особистості; усі предмети, які викладаються в наших школах, викладаються поглиблено і відповідно до норм і стандартів нашої освіти;
- українська школа дає достатній рівень базових знань для подальшої освіти, вільно орієнтуватись у знаннях на міжпредметному рівні, формує духовно багату особистість, дає змогу здійснювати гуманістичні особистісно зорієнтовані підходи в цілісному виховному процесі;
- наш досвід унікальний, адже педагогічні системи видатних українських педагогів А. Макаренка, В. Сухомлинського визнані світом, що свідчить про універсальність підходів і висновків, які зробили видатні українці;

- наша освіта дає ґрунтовні знання і розвиває здатність самостійно працювати, що підтверджують учні-переможці програми «Акт в підтримку свободи», які навчалися в США, а також велика кількість тих, хто продовжив своє навчання за кордоном, свою діяльність за межами України, де кращі умови для цього.
- наша освіта спрямована на всебічний розвиток особистості, формування життєвих компетенцій, здатності до постійного самостійного оволодіння знаннями, їх застосування і практичної реалізації в суспільстві. Підтвердженням цьому є навчання учнів та випускників загальноосвітніх навчальних закладів за кордоном: США, Англія, Франція і т.п., участь і перемоги у міжнародних конкурсах.
- наші діти здобувають міцні знання, і в яку б країну вони не поїхали – їх виділяють серед інших як розумних, кмітливих, вихованих людей;
- освіта в Україні має значний потенціал, дає змогу належним чином розв'язувати завдання сьогодення, проте поліпшення якості освіти залишається одним з головних завдань сучасної державної політики.
- освіта відповідає вимогам часу, а рівень знань наших випускників, які вчаться за кордоном, як правило, має дуже високий рейтинг порівняно з їхніми зарубіжними ровесниками. Особливо це стосується рівнів професіоналізму і загального розвитку;
- педагоги багато готуються, мають багато досвіду, є бажання вчити і терпіння, передавати знання, пропускаючи своє бачення світу через душу і серце, віддаючи найкраще, бачити певний позитивний результат – це і є мета нашого вчителя;
- українська освіта всебічно розвиває учня, що дає змогу обрати професію навіть в останній момент, але це за умови, що дитина вчилася на совість протягом 11 років;
- українська освіта дає ґрунтовні знання, дбає про всебічний розвиток особистості.
- українська освіта є багатопрофільною, дає великі можливості вибору дитині її подальшого розвитку.
- українські педагоги самовіддано працюють для кращого майбутнього держави, навчаючи і виховуючи підростаюче покоління;
- учні здобувають знання з великої кількості навчальних предметів, це дає можливість зорієнтуватися у виборі майбутньої професії. Краще щось знати з певного курсу, ніж узагалі не володіти знаннями;
- учні мають можливість вивчати як гуманітарні, так і предмети математичного і природничого циклів, що дає можливість знайти своє місце в житті;

- якщо дитина має бажання і можливість, то може здобути знання, які відповідають світовим аналогам, але дуже часто її освіта і знання не будуть мати практичного застосування через те, що держава кинула людей на самовиживання. Кожен змушений шукати роботу не обов'язково за спеціальністю, а таку, яка б забезпечила йому особисто і членам його сім'ї прожитковий мінімум;

- якщо дитина хоче знати, то вона може здобути високій рівень знань.

З огляду на те, що формування ціннісно-сміслових орієнтацій залежить від створення педагогічних умов, які ініціюють процеси осмислення, переосмислення гуманістичних цінностей, і побудову на їх основі моральної картини діяльності і поведінки учнів, то має відбуватися обопільна діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу. Звісно, ціннісно-смістова орієнтація підлітка помітно відрізняється від ціннісно-смістової орієнтації дорослого. Проте, перебуваючи у розвитку, особистісне самовизначення аж ніяк не завершується в підлітковому чи ранньому юнацькому віці. Цей процес триватиме доти, поки людина живе, мислить, спілкується, діє. Виникає необхідність забезпечити інтелектуально-творчий розвиток і саморозвиток, адже це є водночас і проблемою творення системи освітніх умов для учасників освітнього процесу.

*С. В. Косянчук,
аспірант, лабораторія дидактики
Інституту педагогіки НАПН України*